

Голубенко Н. І.

Київський національний лінгвістичний університет

МОДАЛЬНІ МАРКЕРИ НЕВЕРБАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ ЯК КОМУНІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню взаємодії вербальних і невербальних засобів вираження модальності в реальній міжкультурній комунікації в аспекті перекладу. Теоретичним підґрунтям наукової розвідки слугували теоретичні й практичні напрацювання вітчизняних і закордонних дослідників у сфері міжкультурної комунікації, паралінгвістики, семіотики, дискурсу, перекладознавства. Під час дослідження було вивчено особливості і роль невербального спілкування в міжкультурній комунікації. Було проаналізовано взаємозв'язок невербальних засобів комунікації з маркерами вираження суб'єктивної модальності в мовленні і доведено, що неправильна інтерпретація невербаліки в мовленні (жестикуляції, пози, погляду, тощо) може призвести до повної комунікативної невдачі. Ефективність міжкультурної комунікації залежить від специфіки досягнення мети кожного з комунікантів, що залежить від вибору відповідної комунікаційної стратегії та конкретних тактик. Модальність, що визначається як ставлення мовця до висловлювання або дійсності, орієнтується головним чином на реципієнта інформації та виражає повинність, необхідність, бажаність за допомогою вербальних (лексичних, граматичних, синтаксичних), так і невербальних засобів комунікації.

Було з'ясовано, що невербальні засоби комунікації, що доповнюють або підсилюють вербальне мовлення, мають прагматичне спрямування, маючи намір переконати у своїх бажаннях та ставленні до певних речей. Провідною стратегією в процесі відтворення невербальних засобів в англомовному перекладі є стратегія переадресації, відповідно до якої перекладач вибирає тактики і прийоми перекладу. Серед тактик головне місце посідають тактика передачі релевантної інформації, тактика лінгвокультурної адаптації і тактика коректного оформлення інформації.

Ключові слова: *категорія модальності, вербальна/невербальна комунікація, переклад, стратегія, екстралінгвальний контекст.*

Постановка проблеми. У сучасних мовознавчих студіях розвивається тенденція до формування нової парадигми – полікодовості (полімодусності, мультимедійної, мультимодальної) комунікації, особливо міжкультурної. При цьому рекомендується враховувати важливість різноманітних семіотичних засобів, що використовуються комунікантами, як вербальних, так і менш досліджених невербальних (жест, інтонація, колір, масштаб, рухи тіла та ін.). Відповідно, в мультикультурному суспільстві вчені-лінгвісти спостерігають постійний інтерес до проблем невербальної комунікації, адже культура невербального спілкування носіїв будь-якої мови і людей, які вивчають цю мову, не завжди збігаються.

Модальність як функційно-семантична і прагматична категорія охоплює велику кількість понять у різних сферах науки – в логіці, філософії, семантиці, синтаксисі, що є підставою для її різновекторного дослідження й інтер-

претації. Актуальним це питання залишається і донині, адже існує численна кількість вітчизняних і закордонних наукових праць, присвячених різним аспектам опису й аналізу модальності, починаючи з загальних проблем таких, як семантичний статус і обсяг модальності, форми її вираження і функції в різних мовах, та завершуючи оглядом базових характеристик модальності як прагматичної категорії, інтерпретації семантичної структури модальних дієслів і слів тощо, звідки впливає доцільність розгляду особливостей функціонування невербальних засобів вираження категорії модальності в сучасній комунікації з перекладознавчої парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо в ранніх мовознавчих розвідках невербальній комунікації відводилася допоміжна роль, увага акцентувалася головним чином на вербальному спілкуванні, то за останні роки інтерес до розгляду цього явища дедалі зростає.

На теренах сучасної лінгвістичної науки дослідження особливостей використання в мовленні невербальних засобів знайшли відображення у працях В. І. Шаховського, А. Н. Мороховського, І. В. Арнольд, Г. В. Колшанського, Л. Л. Славової та ін., які досліджували паралінгвістику як мовознавчу дисципліну, що вивчає поняття немовної комунікації загалом. Однак явище когнітивного аспекту вживання невербальних маркерів комунікації з модальним вираженням сумніву, впевненості/невпевненості, різних емоційних та аксіологічних проявів потребує більш детального вивчення.

Дослідженню категорії модальності, основних засобів її вираження в мові присвячені численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців та перекладознавців, зокрема І. В. Корунця, М. В. Мірченка, Я. І. Рецкера, А. Кратцера, Е. Свонсона та інших. Однак дослідники значну увагу зосереджували на способах відтворення засобів вираження модальності на мовних рівнях, а саме семантики модальних дієслів, модальних слів, тому питання особливостей передачі невербальних засобів вираження категорії модальності залишається маловивченим і актуальним у сучасному комунікаційному світі.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки полягає в характеристиці невербальних маркерів комунікації з модальним значенням та описі можливих способів передачі в перекладі. Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити особливості невербальної комунікації та виділити основні її компоненти як важливого чинника успішного спілкування;
- проаналізувати взаємозв'язок невербальних засобів комунікації з маркерами вираження суб'єктивної модальності в мовленні;
- схарактеризувати основні перекладацькі стратегії і прийоми в передачі модальності мовлення, що виражається невербальними засобами комунікації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних мовознавчих студіях існує безліч поглядів на проблеми, пов'язані з питаннями невербальної комунікації. А. Мейербіан встановив, що передача інформації здійснюється вербальними засобами (тільки словами) на 7%, звуковими засобами на 38% і, відповідно, невербальними засобами на 55%. Більшість дослідників поділяють думку, що словесний канал використовується для передачі інформації, в той час як невербальний застосовується для обговорення міжособистісних відносин

[8]. М. Д. Городникова і Д. О. Добровольський включають в це поняття жести, міміку, мову тіла [2]. Е. В. Харченко зазначає, що типологія комунікацій будується на різних підставах і включає вказівку на спосіб кодування, одним з яких є невербальний спосіб кодування інформації [14].

У традиційній лінгвістичній парадигмі об'єктом сприйняття і дослідження був текст як результат продуктивної діяльності автора або як динамічна система, що розвивається в момент сприйняття цього тексту адресатом. З твердженням прагматичного і дискурсивного підходів до розгляду процесів мовотворення і розуміння, поняття об'єкта сприйняття змінюється. Текст розглядається в дискурсивній парадигмі як компонент певного дискурсу (політичного, економічного, медичного і т.д.) і співвідноситься, як правило, з певним текстовим жанром, що має стереотипні елементи композиції і вербально-невербальне втілення. Невід'ємною частиною тексту в разі такого підходу є екстралінгвальний контекст. Звертаючись до визначень дискурсу, можна бачити, що в одних випадках він визначається як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними факторами» [6, с. 136–137], а в інших випадках трактується як «складне комунікативне явище, як усна мовна дія, включаючи як соціальний контекст, що дає уявлення про учасників комунікації і їх характеристики, так і процеси виробництва й сприйняття повідомлення» [13].

Однак у мовному спілкуванні, крім звичайних для природних мов артикуляційно-акустичних або вербальних знаків, використовуються ті чи інші додаткові системи знаків неакустичного і невербального характеру. Саме ці знаки стали об'єктами вивчення таких нелінгвістичних дисциплін, як проксемика, такесика і кінесика, перша з яких отримала свою назву від англійського “proximity”, тобто «близькість» (термін запропонував американський вчений Е. Холл [17]), і позначає ефекти просторової організації спілкування, а також вплив територій, орієнтацій і дистанції між людьми на характер міжособистісного спілкування. Такесика вивчає поведінку людини, що пов'язана з тактильною системою сприйняття (рукостискання, обійми і т.д.), а зміст третьої дисципліни повністю відповідає оригіналу її назви з грецької мови – “kinesis”, тобто сукупність рухів тіла, жестів, міміки, що застосовуються в процесі людського спілкування. Кінесика є складовою частиною дисципліни, що займається невербальними засобами комунікації – паралінгвістики.

Крім того, паралінгвістика вивчає функціональне використання невербальних засобів під час формування конкретних мовних висловлювань, а саме: просодичні явища, такі як темп мови, тембр голосу, пауза, інтонація, мелодика та ін., кінетичні явища у вигляді рухів тіла як сукупності цілеспрямованих переміщень і поз, проксемики, що вивчає жести, міміку, тощо. Відповідно, спілкування здійснюється не тільки шляхом обміну мовними знаками, але також, як зазначає відомий мовознавець Ю. С. Степанов, «шляхом обміну діяльностями і продуктами діяльності, шляхом демонстрації фрагментів рутинної рольової поведінки, навмисного порушення правил мовного і немовного поведінки, жестів, манери сидіння, розміщення меблів, емоційних інтонацій, неусвідомленим добром слів і т.д.» [11, с. 82].

Окрім того, однією з найважливіших умов ефективної міжкультурної комунікації є прочитання невербальних сигналів. Особлива цінність таких сигналів полягає в тому, що вони спонтанні, несвідомі і, на відміну від слів, завжди щирі. За Е. Холу, невербальна комунікація – комунікація без слів. Це «метакомунікація, паралінгвістика, другий план повідомлення, мовчазний мову і приховані параметри комунікації, якими обмінюються люди, крім слів» [17, с. 126]. Невербаліка може бути навмисною (великий палець вгору – схвалення) і ненавмисною, рефлекторною (почервоніння від сорому). Виділяють три причини значущості невербаліки:

- 1) вона створює перше враження про комуніканта;
- 2) вона майже не піддається контролю, тому вільна від брехні й обману;
- 3) у невербаліки універсальна мова спілкування, що не залежить від знання іноземної мови. Отже, загальна функція невербальної комунікації – функція здійснення процесу спілкування без слів.

У науковій площині існують три типи невербальних засобів: 1) поведінкові знаки (вони зумовлені фізіологічними реакціями: збліднення або почервоніння, а також потовиділення від хвилювання, тремтіння від холоду або страху та ін.); 2) ненавмисні знаки (вживання таких знаків пов'язане зі звичками людини (їх іноді називають самоадапторами): почісування носа, хитання ногою без причини, покусання губ та ін.); 3) власне комунікативні знаки (ці знаки є сигналами, що передають інформацію про об'єкт, подію чи стан). Використання в комунікації невербальних засобів відбувається в основному спонтанно. Це зумовлено як нижчими рівнями центральної

нервової системи, так і вищими, відповідальними за комунікацію. Зрозуміло, що певною мірою невербальні елементи піддаються контролю, але навіть у разі дуже хорошого самоконтролю може відбутися «витік» інформації. Розгляд елементів невербальної комунікації допомагає краще зрозуміти способи, за допомогою яких виражається міжкультурний сенс спілкування. У цьому плані найважливішою особливістю невербальної комунікації є те, що вона здійснюється за допомогою всіх органів почуттів: зору, слуху, дотику, смаку, нюху, кожен з яких утворює свій канал комунікації.

Сприйняття невербального компонента спілкування опосередковане метою спілкування, ставленням до комуніканта, системою образно-понятійного знання про людей. Ця система представлена в стандартах, наявних у пам'яті суб'єктів сприйняття. Невербальний контекст, відповідно, є однією зі складових частин глобального контексту спілкування і взаємодії та вносить свою лепту в маніфестацію змісту висловлення.

Узагальнений варіант інтерпретації висловлювання в рамках того чи іншого дискурсу на основі контексту пропонує Т. А. ван Дейк. Дослідник уважає, що висловлювання отримує певну ілюкативну силу або ж статус певного мовного акту залежно від особливостей структури його прагматичного контексту [4, с. 14]. Також лінгвіст додає, що інтерпретація справжнього змісту слів мовця, тобто ідентифікація конкретного мовного акту відбувається за наявності певних компонентів, а саме:

- властивості граматичної структури висловлювання;
- паралінгвістичні характеристики (темп мови, наголос, інтонація, висота тону, а також жести, міміка, рух тіла);
- спостереження/сприйняття комунікативної ситуації;
- знання/думки мовця і його властивості, а також інформація про інші особливості цієї комунікативної ситуації;
- знання/думки щодо характеру взаємодії мовців і про структуру попередніх комунікативних ситуацій;
- знання/думки, отримані з попередніх мовних актів, тобто з попереднього дискурсу, на мікро- і макрорівнях;
- знання загального характеру взаємодії і його правил;
- інші різновиди, що мають загальний характер знань про світ (фрейми) [4, с. 15].

Жести за своєю природою більш прагматичні, ніж семантичні. Сіпання плечима, потирання рук,

поплескування адресата по плечу, кивок, підняття вгору великого пальця, повітряний поцілунок – всі ці жести використовуються для вираження внутрішнього стану і ставлення до адресата. Однак у деяких випадках вони несуть семантичне навантаження, прикладом чого може служити підтвердження або заперечення, висловлені кивком або погойдуванням голови.

У процесі комунікації елементи вербальної і невербальної комунікації можуть доповнювати, спростовувати і заміщати один одного. На практиці цей взаємозв'язок може виявлятися в кількох варіантах. Так, В. П. Конечкая вказує, що: 1) невербальне спілкування може доповнювати вербальне повідомлення; 2) невербальна поведінка може суперечити вербальним повідомленням; 3) невербальні вчинки можуть замінити вербальні повідомлення; 4) невербальні дії можуть служити регуляторами вербального спілкування; 5) невербальна дія може повторювати вербальне повідомлення – прохання говорити тихіше, супроводжуване додатком вказівного пальця до губ [5, с. 148].

Необхідність встановлення закономірностей перекодування вербальних маркерів невербального комунікативного коду при міжкультурній адаптації творів [3] зумовлена тим, що невербальні джерела інформації мають соціальне походження, тому міжкультурні відмінності номінативного поля культурологічно маркованих концептів [19, с. 9] проявляються в них особливо яскраво, що спричиняє багато проблем міжкультурної прямої комунікації [9, с. 158], особливо в разі створення умов для міжкультурної непрямої комунікації, тобто в процесі перекладу [6]. Все різноманіття компонентів невербального коду інформації класифіковане А. П. Садохіним таким чином: кінесика – сукупність жестів, поз, рухів тіла, які використовуються під час комунікації як додаткові засоби вираження спілкування; такесика – рукогискання, поцілунки, погладжування, поплескування й інші дотики до тіла комунікантів; сенсорика – сукупність чуттєвого сприйняття, що ґрунтується на інформації від органів чуття; проксемика – засоби використання простору в процесі комунікації та хронеміка – використання часу під час комунікації [9, с. 156].

Отже, модальність як функційно-семантична і прагматична категорія є відношенням мовця

до висловлювання, вказуючи на ступінь достовірності думки, яка відображає певну ситуацію. Доцільним для нашого дослідження є акцент В. М. Ткачука на семантичній основі її функційно-семантичного поля, що виражає у висловленні позитивне чи негативне ставлення мовця до об'єктів позамовної дійсності, що в усному мовленні підсилюється невербальними засобами комунікації, детально описані вище [12].

Відомий лінгвіст і перекладознавець Я. І. Рецкер поділяє модальність на два головні типи – логічну та експресивну – і зазначає, що в теорії та практиці перекладу завдання найчастіше зводиться до передачі саме суб'єктивної модальності, тобто експресивної. Також дослідник вважає, що значними труднощами є передача в процесі перекладу інтонації та правильна інтерпретації невербальні як підсилення вербального модального вираження. [9]. Окрім цього, важливим чинником для адекватної передачі відтінків модальності є контекст, екстралінгвістичне оточення, яке в різних контекстах набуває відповідних смислових, прагматичних відтінків.

Висновки і пропозиції. Теоретико-методологічний огляд ключових концепцій невербальної комунікації в сучасному світі з огляду на модальне вираження ставлення мовців дозволяє дійти висновку, що невербальні засоби модальності доповнюють та підсилюють особисті наміри комунікантів. Що більш, у лінгвістиці та перекладознавстві зокрема значна увага приділяється категорії суб'єктивної модальності як складнику функційно-семантичного поля модальності, що включає не тільки логічну, але й емоційну кваліфікацію повідомлення мовцем, що становить певні труднощі при відтворенні значення певних її відтінків у процесі перекладу. Важливе значення для передачі модальних невербальних значень у процесі перекладу відіграє контекст, про що зазначає А. Кратцер, а Я. І. Рецкер пропонує функційний принцип передачі модальності в процесі перекладу. Зокрема, йдеться про стратегію переадресації, відповідно до якої перекладач вибирає тактики і прийоми перекладу. Серед тактик головне місце посідають тактика передачі релевантної інформації, тактика лінгвокультурної адаптації і тактика коректного оформлення інформації.

Список літератури:

1. Вансяцкая Е. А., Карташова Ф. И. Невербальные компоненты коммуникации в английском художественном тексте. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2005. 152 с.
2. Городникова М. Д., Добровольский Д. О. Немецко-русский словарь речевого обращения. Москва : Русский язык, 2003. 320 с.

3. Гришаева Л. И. Культурная адаптация текста как способ достижения комплексной эквивалентности при переводе. *Проблемы культурной адаптации текста*. Москва : Русская словесность, 1999. 127 с.
4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / под ред. В. И. Герасимова. Москва : Прогресс, 1989.
5. Конецкая В. П. Социология коммуникации. Москва : МУБУ, 1997. 164 с.
6. Моисеева С. А., Огнева Е. А. Художественный текст как объект межкультурной адаптации : монография. Белгород : Изд-во БелГУ, 2003. 208 с.
7. Мощанская Е. Ю. Формирование умений невербального общения в ситуации иноязычного монологического высказывания (на примере ситуации презентации) : автореф. ... канд. пед. наук. Екатеринбург, 2002.
8. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли по жестам. Москва : Ай кью, 2010. 448 с.
9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича. 3-е изд., стереотип. Москва : «Р. Валент», 2007. 244 с.
10. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004.
11. Степанов Ю. С. Семиотика. Москва : Наука, 1971.
12. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : монографія. Тернопіль : підручники й посібники, 2003. 240 с.
13. Тюрина С. Ю. Дискурс как объект лингвистического исследования. URL: <http://vfhglu.wladimir.ru/files/netmag/v3/>
14. Харченко Е. В. Модели речевого поведения в профессиональном общении : монография. Челябинск ЮУрГУ, 2003. 336 с.
15. Хомутова Т. Н. Модальность и наклонение в современном английском языке. *Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика*. 2008. № 1. С. 19–23.
16. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.
17. Hall E. T. (1959). *Silent language*. N.Y.: Doubleday & Co. P. 240.
18. Kratzer A. (1991). *Modality. Semantics : An International Handbook of Contemporary Research edited by Arnim von Stechow and Dieter Wunderlich*. Berlin.
19. Langacker R. (1991). *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin-N.Y. : Mouton de Gruyter, 383 p.
20. Palmer F. R. (2013). *Modality and the English Modals*. New-York : Routledge, 220 p.
21. Swanson E. *Modality in language*. URL: <http://www-personal.umich.edu>.

Holubenko N. I. MODAL MARKERS OF NON-VERBAL SPEECH AS A COMMUNICATIVE STRATEGY FROM A TRANSLATION STUDIES PERSPECTIVE

The article is devoted to the study of the interaction of verbal and non-verbal means of expressing modality in real intercultural communication in the aspect of translation. The theoretical basis of a scientific work was formed on the theoretical and practical developments of domestic and foreign researchers in the field of intercultural communication, paralinguistics, semiotics, discourse studies, and Translation Studies. The study examined the features and role of non-verbal communication in cross-cultural communication. The relationship of non-verbal means of communication with markers of expression of subjective modality in speech was analyzed. Thus, it was proved that the incorrect interpretation of non-verbal means in speech (gestures, posture, gaze, etc.) can lead to complete communicative failure. The effectiveness of cross-cultural communication depends on the specifics of achieving the goal of each of the communicants, which depends on the choice of an appropriate communication strategy and specific tactics. Modality, defined as the speaker's attitude to utterance or reality, focuses mainly on the recipient and expresses necessity, obligation, desirability through verbal (lexical, grammatical, syntactic) and non-verbal means of communication.

It was found that non-verbal means of communication that complement or enhance verbal speech have a pragmatic direction, intending to convince of their desires and attitude to certain things. The leading strategy for reproducing non-verbal means in English translation is the forwarding strategy, according to which the translator chooses translation tactics and techniques. Among the tactics, the main place is occupied by the tactics of transmitting relevant information, the tactics of linguistic and cultural adaptation, and the tactics of correct information design.

Key words: category of modality, verbal / nonverbal communication, translation, strategy, extralingual context.